

Гриценко І.В.

МУЗИКА У ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Херсонський державний університет

Вступ

Хоча про Григорія Сковороду (1722-1794) опубліковано вже понад 5 тисяч наукових праць, необхідність подальшого вивчення цього феномену української і світової культури цілком очевидна. Він заповів написати на своєму надгробку: «Світ ловив мене, але не спіймав», ніби прозираючи свою посмертну долю. З наближенням ювілею видатного українського філософа, письменника, педагога і музиканта з особливою гостротою відчувається його «невловимість». Процес пізнання феномену Григорія Сковороди, напевне, буде безкінечним.

Значну роль музики у житті та творчості Григорія Сковороди констатували майже всі, хто писав про нього, але предметом спеціального дослідження це питання було у небагатьох працях, зокрема у невеликій монографії Онисії Шреєр-Ткаченко «Григорій Сковорода – музикант»[13], частково – у статтях «Новознайдений музичний твір на слова Григорія Сковороди» Миколи Боровика й Івана Іваня [2, с.67-70], «Григорій Сковорода і народна пісня» Івана Іваня [4, с.81-90] та у ряді інших розвідок, серед яких переважають тези доповідей на наукових конференціях. Повного уявлення про музичну складову спадщини митця-філософа досі не створено. Зокрема, недостатньо вивчено музичні асоціації у його літературних текстах. Все це визначає актуальність теми нашої розвідки.

Ми ставимо мету з'ясувати особливості взаємозв'язку між музичною і словесною творчістю Григорія Сковороди, його погляди на роль музики у формуванні духовного світу людини.

1. Музика у житті, філософії та педагогіці Григорія Сковороди

Григорій Сковорода не залишив спеціальних музикознавчих праць, проте музика посідала значне місце у його житті та світоглядних уявленнях. Як відзначив М. Жулинський, «Сковорода був духовно споріднений з філософським материком світової цивілізації, який не лише ним одним був засвоєний» [3, с.24]. Напевне, більше, ніж будь-хто інший в Україні XVIII століття, він усотував у себе старі й нові філософські ідеї та естетичні теорії. Григорій Сковорода творчо засвоїв традиції давнього українського любомудрія, античної, середньовічної, ренесансної та просвітительської філософії. Серед найчастіше згадуваних ним мислителів – Піфагор, Сократ, Плутарх, Сенека, Платон, Арістотель, Епікур, Еразм Роттердамський, які стверджували, що світобудова тримається на гармонії. Григорій Сковорода захоплювався і філософією Сходу, де музиці відводилася особлива роль.

У міфології та філософії різних народів музика постає як особлива енергія Всесвіту. Як «винахід богів», утілення «прихованого знання» про облаштування світобудови її розглядав Плутарх [детальніше про це див.: 7, с. 464-470]. Космічна музика пов'язує між собою макро- і мікрокосм – світобудову і людину, вона проймає небесні сфери і керує часом» [14, с.374]. У «Рігведі» музика характеризується як уселенський закон, у «Махабхараті» час названий «музикою космосу». «Музика – сила (енергія), яка об'єднує і впорядковує всесвіт, вона влітається у першопочатковий хаос і творить із нього космос. Відповідно доктрині піфагореїзму, людина, яка оволоділа секретами музичної гармонії, може керувати живою і неживою природою» [14, с.375-376].

Ці уявлення про музику позначилися на світогляді та творчості Григорія Сковороди, проте слід погодитися з Леонідом Ушкаловим, що особливий вплив на естетичні погляди митця-філософа мало вчення Платона: «На його думку, прекрасне – це ідеї речей, а потворне – наслідок втрати ідеями тотожності собі, тобто наслідок їхнього віддзеркалення в мінливій матерії. <...> Філософ може окреслити джерело краси також за допомогою понять «міра» або «ритм». У музикантів, зазначав він, «мера в движеніі пенія именуется темпо... Темпо в

движеніи планет, часових машин и музыкального пенія есть то же, что в красках рисунок». Отож, прекрасне походить від божественної природи, а людське мистецтво годне лише надавати блиску Божому твориву» [11, с.38].

Спираючись на вчення Епікура та власний досвід, Григорій Сковорода вбачав у музиці джерело насолоди. На ідеї Просвітництва спирається його уявлення про педагогічне значення цього виду мистецтва.

Учень, найближчий друг і перший біограф Григорія Сковороди Михайло Ковалинський у своїй книзі «Жизнь Григория Сковороды», яка стала основним джерелом для сквородинознавців, чимало сторінок присвятив ролі музики у житті народного «учителя істини». Написана ним біографія Григорія Сковороди була 1794 року, як зазначив автор, «в древнем вкусе» (тобто книжною мовою XVIII століття, з дотриманням традиційної стилістики). Сучасному читачеві може здатися дивним, що при зображенні свого спілкування з учителем Михайло Ковалинський уживає щодо себе форму «третьої особи», але такою була тогочасна «літературна мода», спрямована на підкреслення об'єктивності наратора. Джерелами цієї біографії були не тільки власні враження автора, а й розповіді інших людей, насамперед самого Григорія Сковороди, а також твори і листи філософа.

Михайло Ковалинський стверджує, що герой його книги походить з козацької родини середнього достатку, яка відзначалася добропорядністю та набожністю й відповідно виховувала сина. «...Григорий по седьмому году от рождения приметен был склонностью к богочтению, дарованым к музыке, охотою к наукам и твердостью духа. В церкви ходил он самоохотно на крилос и певал отменно, приятно» [5, с. 191], – стверджує він. Слід зауважити, що Михайло Ковалинський зобразив дитинство і юність свого героя дещо однобічно, орієнтуючись на агіографічні канони. Напевне, семирічний Григорій не тільки захоплювався церковним співом, а, як і всі селянські діти, знав народні пісні й, до того ж, вирізнявся вмінням гарно грати на сопілці. На це, зокрема, вказує Дмитро Багалій, автор найгрунтовнішої монографії про життя і творчість Сковороди: «Сковорода з дитинства, очевидно, навчився й народніх

українських пісень, надто, коли взяти на увагу ще й те, що він був пастухом – та грав на сопілці. Сопілка була його першим музичним інструментом, до якого він потім приєднав ще кілька інших» [1, с.340]. Напевне, ще змалку Скворода почав знайомитися з українським фольклором, оскільки знав його чудово, що позначилося на його світобаченні та творчості.

Серед наук, які культивувалися у Київській академії, де Григорій продовжив навчання після сільської школи, були музика і мистецтво співу за нотами. В опануванні цим мистецтвом Скворода досяг неабияких успіхів, бо потрапив до невеликого гурту студентів, вибраних для хору при дворі цариці Єлизавети Петрівни. «Дарования Сквороды к музыке и отменно приятный голос его» [5, с. 192] столичні знавці оцінили високо: він одержав чин придворного уставщика, будучи ще дуже молодою людиною. Крім того, у Санкт-Петербурзі Григорій оволодів мистецтвом «італійського» (оперного і концертного) співу.

Перед талановитим юнаком відкрилася можливість блискучої кар'єри у столиці імперії, але він повернувся до навчання у Київській академії, яке вдруге перервав, щоб побувати за кордоном. Генерал-майор Вишневський, направлений царицею в Угорщину для керівництва Токайською комісією, забажав узяти з собою людину, здатну до церковної служби і співу. «Скворода, известен знанием музыки, голосом, желанием быть в чужих краях, разумением некоторых языков, представлен был Вишневскому одобрительно и взят им под покровительство

Путешествуя с генералом сим, имел он случай, с позволения его и с помощью его, поехать из Венгрии в Вену, Офен, Презбург и прочие окольные места, где, любопытствуя по охоте своей, старался знакомиться наипаче с людьми, ученостью и знаниями отлично славными тогда» [5, с. 193]. Мабуть, Григорій намагався познайомитися також зі славетними музикантами, принаймні, відвідував концерти та оперні вистави. Показово, що насамперед він попрямував у Відень – оперну столицю Європи, а також, як припускають численні дослідники, в Італію – «наймузичнішу» країну світу. На жаль,

Михайло Ковалинський нічого не повідомляє про контакти зі зарубіжними музикантами, проте стиль бароко, який був загальноєвропейським, безперечно, з'явився у композиціях Сковороди не випадково, хоча і мав специфічно українські та індивідуальні риси. Цей стиль притаманний і його літературним творам, навіть філософським трактатам.

«Музика грала зовсім не випадкову, а досить важливу роль у житті Сковороди, він, безумовно, розумівся на музиці, у нього був природний хист до музики, що є одною з характерних властивостей всього українського народу, що це так документально свідчать сучасники» [1, с. 340], – відзначив Дмитро Багалій.

Михайло Ковалинський стверджує, що Сковороді було притаманне «епікурейське» ставлення до музики: «Любимое, но не главное упражнение его была музыка, которою он занимался для забавы и препровождал праздное время. Он сочинил духовные концерты, положил некоторые псалмы на музыку, также и стихи, певаемые во время литургии, которых музыка преисполнена гармонии простой, но важной, проникающей, пленяющей, умиляющей. Он имел особую склонность и вкус к акроматическому роду музыки. Сверх церковной, он сочинил многие песни в стихах и сам играл на скрипке, флейтравере, бандуре и гусях – приятно и со вкусом» [5, с. 225].

Розповідаючи про дружбу митця з «молодым человеком», яким був тоді він сам, автор біографії акцентує: «Григорий стал часто посещать его и, по склонности молодого человека, занимать его музыкой и чтением книг, служившим поводом к разговорам и нравовучению» [5, с. 208]. Він стверджує, що Григорій Сковорода вважав музику не тільки джерелом насолоди, а й засобом виховання і навіть психотерапії. Михайло Ковалинський згадує, як старший друг вилікував його від страху перед мерцями. Сковорода приводив хлопця на цвинтар, залишав самого, а сам ховався у сусідньому ліску і співав чи награвав заспокійливі мелодії. Це подіяло: Михайло назавжди позбувся забобонного страху.

У фінальній пісні 30-й поетичної збірки Григорія Сковороди «Сад божественних пісень» є афористичні рядки:

Не красна долгою, но красна добротою,

Как песнь, так и жизнь

[8, с. 62].

Отже, у світогляді автора цих рядків нероздільні були естетика й етика, краса і добро, мистецтво і праведне життя. На жаль, не зберігся текст курсу лекцій Григорія Сковороди з піітики «Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной», який він читав у Переяславському колеґіумі. Валерій Шевчук висунув цікаву гіпотезу, що збірка «Сад божественних пісень» була практичною частиною цього «руководства» – зразком поетичної майстерності у стилі бароко, мотивуючи цю гіпотезу так: «Перше, що впадає в очі, коли читаєш звітлення М. Ковалинського, – це те, що він виразно розрізняє у Г.Сковороди «Розмисел про поезію» і «Керівництво». «Розмисел», напевне, втрачено (очевидно, саме над ним «попрацювали» миші) – то була, з усього видно, теоретична частина курсу, мабуть, невеликого розміру, втім і це невідомо, тож говорити більше про «Розмисел» і справді не випадає»[12, с. 583]. «Керівництво до мистецтва поезії», на думку дослідника, містило зразки версифікації, які ввійшли до збірки «Сад божественних пісень». Хоча аргументація ця ґрунтується виключно на здогадах, вони, можливо, відповідають дійсності. У втраченій, на жаль, теоретичній частині, ймовірно, були викладені погляди Григорія Сковороди на взаємозв'язок поезії та музики. Адже до цього його зобов'язувало жанрове маркування своїх ліричних творів як «пісень».

Твердження радянських учених, нібито у своїх лекціях Григорій Сковорода обстоював новаторську для літератури XVIII ст. силабо-тонічну систему віршування і саме за це був звільнений з викладацької роботи, нічим не обґрунтоване. Слід відзначити, що сам він не написав жодного твору з версифікацією такого типу, а відтак і не міг її пропагувати. Новаторство Григорія Сковороди полягало не стільки у формальних експериментах, скільки

у своєрідності філософського змісту його творчості та педагогічної діяльності, у невідповідності цього змісту офіційній ідеології. Він був вільнолюбною людиною і не міг кривити душею, тому від кінця 60-х років став «мандрівним університетом».

Як уже ми відзначили, більшість своїх ліричних поезій Григорій Сковорода називав «піснями» і, ймовірно, сам же поклав їх на музику. Онисія Шреєр-Ткаченко наголосила на тому, що «музика була супутницею його життя, з нею пов'язані всі основні етапи його творчості і діяльності. Вірячи в могутню силу музики, Г.С. Сковорода складає більшість своїх поетичних творів саме у формі пісень, тобто в музично-поетичному жанрі, де музиці має належати чи не провідна роль»[13, с.6].

Григорій Сковорода був обдарований талантами філософа, педагога, прозаїка, поета і музиканта в однаковій мірі. Він мислив і творив синкретично – і в цьому сенсі продовжував давню культурно-літературну традицію і водночас наближався до фольклору.

2. Пісні українського мандрівного любомудра в рецепції народу

Сковорода належить до тих діячів культури, які поєднували народні українські традиції зі здобутками європейського професійного мистецтва. Простий люд сприймав його насамперед як народного мандрівного музиканта, поета і любомудра. Микола Костомаров у статті «Слово о Сковороде» відзначив, що «мало можно указати таких народных лиц, каким был Сковорода и которых бы так помнил и уважал народ... Странствующие слепцы усвоили его песни; на храмовом празднике нередко можно встретить толпу народа, окружающую группу этих рапсодов и со слезами умиления слушающих «Всякому граду свой нрав и права» [6 с.177].

Особливої уваги заслуговує думка Дмитра Багалія: «Але пісні Сковороди мало чим простіші і зрозуміліші, ніж його філософські твори, напевно і тут приваблювала його власна особа. Сила того вражіння, що він справляв, одушевлення й пафосу, з яким він робив кожну справу, розплавляла темні,

важкі слова, і вони легко знаходили живий і глибокий відгук серед найбільш неосвічених слухачів» [1, с.342].

Деякі сучасні дослідники (зокрема, Леонід Ушкалов, Валерій Шевчук) вважають, що Григорій Сковорода писав свої твори для інтелектуальної еліти. Мабуть, так воно і було, якщо брати до уваги тільки його філософські трактати і діалоги. Поезія і байки, попри книжну мову, все-таки мали успіх серед народу. На нашу думку, одним із секретів пієтету простого люду щодо Григорія Сковороди криється у вдало обраній формі його пісень. Силабічне віршування було близьке до народного, зокрема, до традиційно застосовуваного у думках та історичних піснях, тому сприймалося органічно.

Звісно, у рецепції народних співців тексти пісень, створені книжною мовою, зазнавали фонетичних, лексичних і синтаксичних змін, але мелодії навряд чи суттєво трансформувалися. Яскравим прикладом може бути згадана Миколою Костомаровим пісня 10-та зі збірки «Сад божественних пісень» («Всякому городу...»), відома у багатьох виконавських варіантах, де багато текстуальних змін, а мелодія та сама, автором якої є Григорій Сковорода.

Простий люд називав його ліричні поезії «сковородинськими веснянками» чи «псальмами». Терміном «псальма» позначаються моралізаторські пісні народного типу, а терміном «псалом» – релігійні гімни, що в Біблії об'єднані у книгу Псалтир. Щоправда, від ХІХ ст. і до нашого часу термін «псалом» стали використовувати і щодо індивідуально-авторських творів (наприклад, «Псалом життю Генрі Лонгфелло, «Псалом залізу» Павла Тичини, «Псалми степу» Євгена Маланюка, «Покаянні псалми» Дмитра Павличка, «Давидові псалми» Ліни Костенко), а «псальму» сьогодні можна почути тільки зі сцени, бо зникли мандрівні співці, які були творцями і носіями цього жанру.

Хоча вважається, що мелодії до всіх 30-ти текстів «Саду божественних пісень» створив сам автор, нотних записів, зроблених його рукою, не збереглося. Та й народні виконавці зазвичай нотами не користувалися. Мелодії «сковородинських псальм» передавалися з уст в уста, від старшого покоління до молодшого. Деякі з автентичних мелодій Григорія Сковороди втрачені, а

деякі поетично-музичні твори приписуються йому без належних підстав. Онисія Шреєр-Ткаченко навела міркування Григорія Данилевського з цього приводу: «Якщо ж Квітка приписує йому по пам'яті деякі прийняті в церквах духовні наспіви, з яких один іменується прямо «сковородиним», то це легко могло трапитися, бо обдарований хлопчик Сковорода, повернувшись з Петербурга, навчав бажаючих наспівів придворних тодішніх знаменитостей вроді земляка Головні, і ця пісня збереглася в пам'яті нащадків разом з його іменем». Дослідниця слушно зазначила: «Це питання і досі залишається нез'ясованим» [13, с.9].

3. Інтерпретація творів Григорія Сковорода у поетикальному та функціональному аспектах

Онисії Шреєр-Ткаченко належить цікаве спостереження: «Для Сковороди-філософа характерні асоціації чи порівняння, пов'язані зі світом музики, як-от: «Подібно до того, як музичний інструмент, якщо ми його слухаємо здалеку, здається для нашого вуха приємнішим, так бесіда з відсутнім другом буває набагато приємнішою, ніж з присутнім» [13, с.20].

Свої філософські трактати і притчі Григорій Сковорода іноді називав «симфоніями». Ефект симфонічного «багатоголосся» створювався не тільки діалогами і полілогами, а й бароковим прийомом «поєднання непоєднуваного»: у метафізичні тексти з «темною» для недостатньо освіченого читача символікою автор уводив цитати з пісень.

Зокрема, Григорій Сковорода вставив у притчу «Благодарний Еродій» хороводну обрядову пісню «Мак», у філософський діалог «Брань архистратига Михаила со Сатаною...» – власну пісню-веснянку «Зима преїде. Солнце ясно / Миру откры лице красно...», написану в народному стилі. Притча «Убогий Жайворонок» завершується кантом «Пастыри милы...», що виконувався також у вертепній драмі. Дмитро Багалій указав на те, що у філософських трактатах і діалогах Григорія Сковорода трапляються пісенні інтертексти інших авторів, але в епоху бароко це не вважалося плагіатом, а було звичайною практикою.

Позитивні людські якості у його притчах і байках уособлені в образах зовні непримітних співочих птахів, як це бачимо, наприклад, у притчі «Убогий Жаворонок», у байках «Жаворонки», «Кукушка и Косик», «Соловей, Жаворонок и Дрозд» та інших. У другій з них висловлено прагматичний погляд на роль пісні у людському житті. Зозуля пожалілася Дрозду, що не може співом розігнати свою нудьгу – й почула у відповідь, що це зумовлено її легковажним життям. Підкинувши яйця в чуже гніздо, безтурботна птаха тільки те й робить, що співає, перелітаючи з місця на місце, п'є та їсть, Дрозд же годує, береже і вчить своїх дітей, а свою працю полегшує співом, тому не знає нудьги. У «силі» автор обстоює думку, що найбільше щастя для людини – сродна праця, під час якої і пісня доречна: «Доброму человеку всякий день праздник» [8, с.100]. Таким чином, пісня має полегшувати і прикрашати життя тих, хто працює за покликанням. У байці «Соловей, Жаворонок и Дрозд» в образах трьох улюблених співочих птахів Григорія Сковороди репрезентовані різні природні дари та інтереси, які у дружніх взаєминах мають не нівелюватися, а взаємодоповнюватися. Їх єднає духовна спорідненість – співочий талант і схильність до добра і злагоди, які у кожного виявляються по-своєму. У «силі» автор відзначає: «Сими тремя птичками образуется добрая дружба» [8, с.122]. Музичні асоціації у розглянутих вище творах увиразнюють філософські та морально-етичні ідеї, які є наскрізними у творчості автора.

Найбільше музичних асоціацій, мотивів та образів у ліриці Григорія Сковороди. У 3-й пісні «Саду божественних пісень» поет зображує розквітлі сади, які «*соловьев навели*» [8, с.15]. 4-та пісня завершується мажорними рядками: «*Песнь спевая, восклицая, / Веселящаяся, яко с нами Бог!*» [8, с.17]. У пісні 6-й є промовистий риторичний вигук: «*Ангельскія хоры, вси в небе торжествуйте!*» [8, с.17]. Сповнена музики 13-та пісня («Ах поля, поля зелены...»):

*Жайворонок меж полями,
Соловейко меж садами ;
Тот, віспрь летя, сверчит,*

*А сей на вітвах свистит,
А когда взошла денница,
Свищет в той час всяка птица,
Музыкаю растворенный воздух шумит вокруг.
Только солнце выныкает,
Пастух овцы выганяет
И на свою свирель выдает дрожливый трель*
[8, с.17].

«Пісня «Ах поля, поля зелены...» у свій час (кінець XVIII – початок XIX ст.) була надзвичайно популярною і увійшла до багатьох текстових пісенників під назвою «Полевая песня господина Сковороды», на жаль, без запису мелодії

І тема, і дещо піднесена мова, і будова вірша цієї пісні (хоч тут і дуже відчутний вплив нерівноскладового народного вірша) не виявляють значної близькості до української народної творчості» [13, с.23], – слушно стверджує Онисія Шреєр-Ткаченко. На нашу думку, слід звернути особливу увагу на вишукану метафору «Музыкаю растворенный воздух шумит вокруг», пов'язану не з фольклором, а з філософською ідеєю гармонійної всеєдності світу.

Пісні «Всякому городу нрав и права», «Ой ты, птичко жолтобоко», «Стоит явор над горою», «Ах ушли мои лета», що здобули велику популярність ще за життя Григорія Сковороди, дійшли до нашого часу в списках з нотами. Остання з них без зазначення авторства Сковороди була вміщена в уніатському «Богогласнику», надрукованому в Почаєві 1790 року, проте у народі її називали «сковординською псальмою». Порівнюючи варіанти її у «Богогласнику» та у збірнику Петра Демуцького «Ліра і її мотиви» (1907), Онисія Шреєр-Ткаченко наголосила на тому, що ці записи «відділяє велика часова відстань – 117 років, проте жодного сумніву не викликає, що: 1) обидва варіанти записані від представників одного й того ж середовища, а саме, від лірників; 2) обидва зберігають всі основні думки і строфи пісні; 3) мелодії цих записів також близькі між собою за інтонаційним складом і метро-ритмом; 4) запис М.В. Лисенка «Об смертному часу» є лише дещо скороченим варіантом «Ах ушли»,

як і текст, відомий з рукописного запису Білозерського; 5) у лірницькому варіанті («Ліра і її мотиви», 1907) слід відзначити появу нових рядків і строф, переробку деяких мовних зворотів, що наближає його до народного світосприйняття.

Отже у даному випадку ми зустрічаємося з своєрідною народною трансформацією сквородинської псалми «Ах ушли мої літа» й далшим її побутуванням у фольклорі подібно до сатиричної пісні «Всякому городу нрав и права» [13, с.51]. Ця дослідниця дотримується думки, що пісні Сквороди – «новий і значний етап в розвитку камерної вокальної музики, зокрема, пісні-романса, притому не тільки завдяки їх новій і різноманітній тематиці, а й тому, що це був новий тип вокально-інструментальної музики, тобто пісні з інструментальним супроводом, що, як відомо, безпосередньо передувала українському солоспіву» [13, с.28].

Слід відзначити, що Григорій Скворода не друкував свої твори і щедро роздаровував їх, не дбаючи про «авторські права». Мелодії своїх пісень він, може, і зовсім не записував. Вони сприймалися «на слух» і поширювалися стихійно, подібно до фольклорних творів. Через це «сквородинські псалми» важко піддаються атрибуції, тому ми сьогодні маємо лише приблизне уявлення про пісенну творчість Григорія Сквороди, проте іноді трапляються щасливі знахідки.

4-та пісня «Саду божественних пісень», що виконувалася у першій частині «Вертепу» як чотириголосний кант-колядка, дійшла до нашого часу з нотами. Рукопис, за свідченням видавця «Вертепу» Г. Галагана, був придбаний у мандрівних студентів одним із його предків ще за життя Григорія Сквороди, близько 1770 року. Щоправда, спудеї дуже трансформували текст, намагаючись наблизити його до розуміння неосвіченої публіки: порушили строфічну будову, а подекуди і ритм, додали беззмістовні фрази.

Сьогодні кант «Ангелы, снижайтеся» виконується у варіанті, який можна вважати наближеним до автентичного твору. Зокрема, нове життя йому дав вокально-інструментальний гурт під керівництвом Тараса Компаніченка. Цей

же гурт виконує і різдвяну пісню «Пастыри милы, где вы днесь были?», знайдену й опубліковану Миколою Боровиком та Іваном Іваньо. Свого часу розшифрував запис мелодії і здійснив оригінальне аранжування цього твору Мирослав Скорик.

Традиційно пісні Григорія Сковороди співали тільки чоловіки чи хлопчики (наприклад, хор хлопчиків під керівництвом Артема Веделя, який у 1796-1798 роках працював у Харкові). Пісня «Ой ти, птичко жолтобоко» нещодавно чи не вперше за історію її побутування пролунала у жіночому виконанні. Отже, можна сподіватися, що сфера функціонування пісень Григорія Сковороди нарешті остаточно подолає гендерну межу. Новітні виконавські інтерпретації його поетично-музичних творів заслуговують окремого дослідження.

Монографія Онисії Шреєр-Ткаченко «Григорій Сковорода – музикант» має неабияку наукову цінність. Авторка частково застосувала інтермедіальний метод дослідження, що дозволило їй зробити оригінальні висновки про поетику пісень Григорія Сковороди: «Так само, як тексти пісень Сковороди при всій різноманітності їх тематики відзначаються філософською настроєністю, так і мелодії їх ріднить зосереджений, стриманий лірико-епічний характер, що проявляється в різних особливостях музичної мови (це можна твердити, незважаючи на певну різнорідність джерел і неоднакову якість записів). Звідси й їх поважний темп, відносно рівний ритм, стримана динаміка і здебільшого плавний динамічний рух, для якого характерна відсутність широких кодів в межах однієї і тієї ж музичної фрази, її декламаційна наспівність. Вокальність (у розумінні відсутності інструментального характеру ходів у мелодії), порівняно невеликий діапазон мелодії, своєрідність ладової будови при всій ладовій визначеності (ясний *dur-moll*). Це особливо відчутно у кількоголосих кантах <...>» [13, с.73]. Особливо цінним є такий висновок цієї дослідниці: «Його музична мова, зберігаючи деякі елементи старого стилю кантів, найбільше тяжіла до народнопісенного мелосу. Водночас його пісні знаменують собою народження нового жанру – сольної пісні з

інструментальним супроводом, що багатогранно відображала духовний світ людини» [13, с.90].

Напередодні ювілею Григорія Сковороди назріла необхідність більш активного пошуку його творів у старовинних пісенниках, у фольклорних збірниках, а також ретельна ревізія архівів, листування та інших матеріалів. Можливо, нарешті віднайдуться власноручні нотні записи митця-філософа, що стане стимулом до подальших інтермедіальних студій його багатогранної творчості.

Висновки

Григорій Сковорода – унікальна, всебічно обдарована творча особистість: філософ, педагог, прозаїк, поет, музикант. Його таланти виявилися у синкретичних формах і були функціонально спрямовані на моральне й інтелектуальне пробудження народу. Він – чи не єдиний в історії філософ, який власним прикладом доводив життєспроможність своїх ідей. Філософський характер мають не тільки трактати, діалоги, притчі, байки, а й ліричні поезії Григорія Сковороди.

Всі мемуаристи відзначають, що Григорій Сковорода був чудовим співаком і композитором, майстерно грав на різних інструментах. Пісенні інтертексти та музичні асоціації містяться не тільки у його ліриці, а й у трактатах, діалогах, притчах, байках. Отже, мислення музичними образами охоплювало і словесну творчість цього митця.

Поезії збірки «Сад божественних пісень» були покладені на музику автором, але до нашого часу дійшли мелодії не всіх цих творів. Збереглися тільки окремі нотні записи, що потрапили до збірників типу «Боголасника», та в усній традиції – «сковородинські псалми», що виконувалися мандрівними народними співцями. Якщо тексти цих творів в усній передачі трансформувалися, що було зумовлено необхідністю наблизити їх до розуміння слухачів, то мелодії, як доведено музикознавцями, майже не змінювалися.

Григорій Сковорода вмів гармонійно поєднувати поетичний текст з музикою, що забезпечило популярність серед народу його пісень «Всякому

городу нрав и права», «Ой ти, птичко жолтобоко», «Стоит явор над горою», «Ах поля, поля зелены» та інших. У цих творах змін зазнали «книжна» лексика, частково – строфіка, а ритміка і мелодії залишилися, як можна сподіватися, в основному автентичними.

Знайдено ноти кантів «Пастыри милы...», «Ангелы, снижайтеся...», що дало змогу зробити сучасні аранжування цих творів. Новітні виконавські інтерпретації пісень Григорія Сковороди заслуговують окремого дослідження.

Література:

1. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. Багалій. – К.: Оріє, 1992. – 472 с.
2. Боровик М. Новознайдений музичний твір на слова Григорія Сковороди / М. Боровик, І. Іваньо // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 2. – 67-70.
3. Жулинський М. Григорій Сковорода // Жулинський М. Слово і доля: навч. посібн. / М. Жулинський. – К.: А.С.К., 2002. – С. 20-32.
4. Іваньо І. Григорій Сковорода і народна пісня / І. Іваньо // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 1. – 81-90.
5. Ковалинский М. Жизнь Григория Сковороды / М. Ковалинский // Сковорода Г. Вибрані твори: в 2 т. – К.: Дніпро, 1972. – Т. 2. – С. 189-252.
6. Костомаров Н. Слово о Сковороде / Н. Костомаров // Основа. – 1861. – №7-8.
7. Музыка // Иллюстрированная энциклопедия символов / сост. А.Егазаров. – М. : Астрель ; АСТ, 2007. – С. 464-470.
8. Сковорода Г. Вибрані твори: в 2 т. / Г. Сковорода. – К.: Дніпро, 1972. – Т. 1. – 271 с.
9. Сковорода Г. Вибрані твори: в 2 т./ Г.Сковорода. – К.: Дніпро, 1972. – Т. 2. – 278 с.
10. Сковорода Г. Твори: у 2 т. / Г Сковорода. – К.: Обереги, 2005. – 479 с.

11. Ушкалов Л. Сковорода та інші: причинки до історії української літератури / Л. Ушкалов. – К.: Факт, 2007. – 552 с.
12. Шевчук Вал Григорій Сковорода як письменник і мислитель // Шевчук Вал. Муза Роксоланська: у 2 кн. / Вал Шевчук . – К.: Либідь, 2005. – Кн. 2. – С. 579-594.
13. Шреєр-Ткаченко О. Григорій Сковорода – музикант / Онисія Шреєр-Ткаченко. – К.: Музична Україна, 1972. – 94 с.
14. Энциклопедия символов, знаков, эмблем /автор-составитель К.Королёв. – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2006. – 608 с.

ЗМІСТ

Вступ

1. Музика у житті, філософії та педагогії Григорія Сковороди
2. Пісні українського мандрівного любомудра в рецепції народу
3. Інтерпретація творів Григорія Сковороди у поетикальному і функціональному аспектах

Висновки